

ARTICLES CENTRALS

Les múltiples dimensions de la violència relacionada amb les drogues

Angélica Durán-Martínez

Professora de Ciències Polítiques, Universitat de Massachusetts-Lowell

La violència vinculada al crim organitzat, i en particular al narcotràfic, no és nova. Tanmateix, ha anat en augment i s'ha estès i fet més visible a Amèrica Llatina, i afecta paradors usuals d'organitzacions del narcotràfic, com Colòmbia i Mèxic, però també països on la presència de grups criminals és menys prevalent o més recent, com l'Argentina o l'Equador. L'interès per part d'autoritats i acadèmics en analitzar aquesta violència ha anat *in crescendo*, sobretot a partir de les crisis de seguretat pública, com la que es viu a Mèxic des de 2007. Malgrat que els coneixements acadèmics en aquesta matèria han progressat, continua sent difícil definir de manera exacta què és la violència de les drogues i saber copsar les seves múltiples manifestacions.

Per entendre la violència de les drogues –definida aquí com a violència que sorgeix en operacions del mercat de les drogues– fa falta avaluar els diferents actors involucrats, ja sigui com a autors o víctimes, els múltiples mètodes utilitzats per cometre-la, i la variació geogràfica existent. Delimitar de manera precisa la violència de les drogues és molt difícil. Utilitzar definicions reduïdes que només classifiquen com a violència de les drogues a aquelles violències comeses per organitzacions del narcotràfic entre els seus membres o contra l'Estat pot minimitzar la manera en què aquest fenomen afecta els ciutadans, les accions governamentals que intenten moldejar-la, i pot atenuar o exacerbar altres formes de violència. Alhora, utilitzar definicions àmplies pot sobredimensionar l'impacte causal del comerç de drogues.

Actors i mètodes

Un repte clau en la investigació de la violència de les drogues és la suposició que la violència és inherent al comerç de drogues, i l'atenció aclaparadora que es dona a situacions d'extrema violència. Certs llocs i esdeveniments tendeixen a atreure la major part de l'atenció dels mitjans, acadèmics i del públic. Un tiroteig al mig d'una zona comercial o un cos mutilat penjant d'un pont amb una nota tenen més probabilitats de provocar la indignació pública que l'assassinat de traficants de carrer en zones urbanes marginades. Molt sovint, aquest prejudici ens ha fet ignorar situacions on l'operació del narcotràfic és relativament no violenta, o en les quals la violència exercida pels perpetradors és amagada,

Hi ha diferències enormes, tant dins d'un mateix país com entre diferents països, pel que fa a la freqüència de la violència –el nombre de víctimes que genera– com pel que fa als mètodes utilitzats i la seva visibilitat. Jo defineixo la visibilitat com una estratègia que ve determinada en funció de si els criminals exposen o reivindiquen els seus atacs. Fer atenció en la visibilitat i la freqüència posa de manifest que els contextos en els què hi ha més víctimes de violència no són necessàriament els que generen més preocupació.

“ Per entendre la violència de les drogues fa falta avaluar els diferents actors implicats, ja siguin autors o víctimes, els múltiples mètodes utilitzats per cometre-la i la variació geogràfica existent ”

Una bona anàlisi de la violència de les drogues també requereix tenir en compte les percepcions de l'opinió pública. Per exemple, Ciudad Juárez ha experimentat un clar augment en el nombre d'homicidis el 2018 després de cinc anys de desescalada arran de l'esclat de la crisi de seguretat pública el 2008. Tanmateix, alguns funcionaris semblen estar poc preocupats per aquest augment d'homicidis, que entenen que afecta sobretot els grups criminals, i d'altra banda els mitjans també li han donat menys

cobertura informativa. Això exemplifica com l'atenció rebuda per actes de violència organitzada es determina molt sovint segons la "innocència" percebuda de les víctimes, o a partir d'aspectes com la seva situació econòmica i etnicitat. Com que la nostra atenció pública se sol dirigir cap a la violència letal, també tendim a fer cas omís a o a desestimar la violència no-letal, que se sol produir en situacions on els grups de traficants operen sense matar de manera freqüent. Aquesta violència inclou formes d'opressió dirigida cap al control social, com la regulació de conductes individuals, o l'eliminació de gent percebuda com a "indesitjable" per actors armats i comunitats (per exemple, consumidors de drogues, lladres o prostitutes).

Una altra dimensió clau per entendre la violència de les drogues és que, a més dels criminals, estan involucrats múltiples actors amb unes dinàmiques de poder intern importants. Per exemple, els nivells de violència poden variar en funció de l'organització, centralització i competitivitat dels grups il·líicits involucrats. Les dinàmiques de violència al Perú o a Bolívia, on els narcotraficants tenen un perfil relativament baix i operen de manera majoritàriament local i descentralitzada, són més contingudes que a Mèxic o a Colòmbia, on les organitzacions del narcotràfic estan més organitzades, són més poderoses i tenen clares dimensions transnacionals.

L'estat i les seves accions també afecten els nivells de violència. La complicitat de l'estat amb actors il·líicits pot, en algunes ocasions, reduir la violència, com passa amb les xarxes de protecció centralitzades que són efectives per reduir els incentius dels criminals a l'hora d'exhibir la seva violència. Les polítiques estatals sobre crim i drogues també són fonamentals. Com demostren investigacions recents, ofensives indiscriminades contra el crim o polítiques de decapitació de lideratges poden portar a un augment de la violència criminal, com ha passat a Mèxic. En canvi, polítiques més enfocades en els aspectes més violents del narcotràfic, que abordin els factors socioeconòmics que porten a gent amb menys recursos a involucrar-se a la cadena del narcotràfic, s'han mostrat més efectives per reduir la violència.

“ Comprendre la complexitat dels actors també requereix transcendir la idea que la violència de les drogues afecta majoritàriament criminals, i ocasionalment agents de policia o funcionaris de l'estat ”

A part d'estats i grups criminals, altres actors com bandes, milícies o grups insurgents, també poden entrar en l'equació de la violència. Molt sovint, patrulles de vigilància creades per enfrontar-se als narcotraficants empitjoren el panorama de la seguretat, ja que provoquen cicles de revenja i ataquen gent innocent o marginada, tal com va passar a Michoacán, a Mèxic. La producció i tràfic de drogues també pot complicar i allargar la violència comesa per actors polítics armats, com va passar amb insurgents i paramilitars a Colòmbia. De vegades, grans organitzacions criminals utilitzen bandes per cometre actes de violència i aquesta es fa més persistent. És el que va passar a Ciudad Juárez el 2008, quan va esclatar un conflicte entre els grups de traficants de Sinaloa i Juárez. Aquests grups van desplegar bandes de carrer i la violència va pujar fins a nivells sense precedents. En altres casos, el vincle entre bandes i narcotràfic és menys fort. A Amèrica Central, molts observadors veuen una connexió entre les bandes (maras) i el narcotràfic. Tanmateix, l'evidència ens diu que la connexió no és la mateixa a tots els països. A El Salvador, les maras obtenen la major part dels seus beneficis a través de l'extorsió, i encara que la seva participació en el narcotràfic sembla que ha augmentat, continua sent limitada. En canvi, les bandes d'Hondures semblen tenir connexions més clares amb el narcotràfic, malgrat que estan dominades per grups de traficants internacionals.

Entendre la complexitat dels actors també requereix transcendir la idea que la violència de les drogues afecta majoritàriament criminals i, ocasionalment, agents de policia o funcionaris de l'estat. La violència generada pel narcotràfic pot afectar els ciutadans directament i indirectament. Per protegir el seu territori, els criminals poden atacar ciutadans que consideren sospitosos de pertànyer a bandes antagonistes o de ser

informadors per a l'estat o per als seus rivals. De la mateixa manera, les autoritats estatals poden convertir en blancs ciutadans que consideren sospitosos de ser criminals o poden victimitzar-ne d'altres simplement per presentar resultats tangibles. Alguns ciutadans també poden trobar-se atrapats en el foc creuat entre criminals i les forces estatals quan utilitzen la força de manera més indiscriminada (per exemple es poden veure involucrats en tirotejos al carrer). Més important encara, els soldats o criminals de nivells inferiors que representen la major part de víctimes i autors de la violència criminal solen ser joves de comunitats marginades. Les seves morts, aparentment justificades, poden destruir el teixit social dels barris.

“ Si no avaluem com el narcotràfic afecta altres mercats il·legals i altres formes de violència, probablement estem perdent de vista una dinàmica important ”

Dimensions geogràfiques

Certs indrets són més idonis per a la producció, trànsit i distribució de drogues, i per tant, tenen més probabilitat de patir violència. Tanmateix, precisament perquè els mercats i fluxos de drogues no són sempre violents, una visió geogràfica analítica requereix centrar-se no només en les condicions físiques que poden fer que certs llocs siguin atractius per al narcotràfic, sinó també en les condicions socioeconòmiques i polítiques. Aquests factors determinen les variacions dins d'un país i entre diferents països, i poden explicar per què la violència tendeix a concentrar-se en uns quants indrets. Fins al 2017, per exemple, els quatre països més violents del món eren a Amèrica Llatina i amb una clara presència del narcotràfic: El Salvador amb 60,1 homicidis per 100.000 habitants; Jamaica (56); Veneçuela (51), i Hondures (43). Amb tot, alguns països amb importants fluxos de drogues van registrar taxes d'homicidi baixes, com Argentina (6,3) o l'Equador (5). Aquesta variació també s'aprecia a l'interior dels països. A Nicaragua, on les taxes d'homicidi són les més baixes del Triangle Nord (6,8), la regió autònoma del sud a la costa atlàntica pateix una taxa d'homicidi del 33.

És només el narcotràfic?

Els grups criminals s'involucren en múltiples mercats il·lícits, lícits i semiil·lícits. Molts destacats actors no-estatals violents que es beneficien del narcotràfic també estan involucrats en el tràfic de persones, l'extorsió, el segrest, el robatori de petroli i la regulació de mercats agrícoles, entre moltes altres activitats. Els Zetas i la Família Michoacana, a Mèxic, són exemples famosos d'aquesta diversificació de mercat que fa borrosos els límits de la violència de les drogues. Per exemple, podem classificar com a relacionat amb la droga l'assassinat d'un individu que es nega a pagar una quota de protecció a una banda que també opera com a força armada d'una gran organització de traficants? O la matança de 72 migrants per parts dels Zetas? La resposta és negativa, però si no avaluem com el narcotràfic afecta a altres mercats il·legals i altres formes de violència, probablement estem perdent de vista una dinàmica important.

El nostre coneixement de la violència de les drogues ha crescut però continua sent limitat. Els esforços acadèmics i polítics per disseccionar aquest fenomen han de ser conscients que la presència simultània del narcotràfic i la violència no indiquen de manera inevitable que la violència de les drogues sigui la força motriu de la inseguretat. La investigació també requereix posar l'atenció a aquelles instàncies on el narcotràfic no és violent. L'etiqueta "relacionat amb la droga" pot ser enganyosa si es redueix només la violència de les drogues al fet de matar-se mútuament. I fer cas omís a com la droga afecta altres àmbits de la seguretat pública també ens pot fer passar per alt interconnexions clau entre diferents tipus de violència, grups i mercats. El repte, doncs, és combinar fonts d'informació, mètodes d'investigació i punts d'anàlisi per anar més enllà de les suposicions i entendre millor la violència criminal.

Fotografia : Militarització d'Herrera / Andrés Gómez Tarazona

© Generalitat de Catalunya